

Prehistorie en oudheid

bron 1

Fragment van een gebed uit de tijd van de Egyptische farao Echnaton (ca. 1372-1354 voor Chr.)

O, enige god, zonder gelijke, gij die de wereld schiep naar uw wil toen gij alleen was, de wereld, de mensen, al de dieren, de wilde en de tamme, al wat op aarde is, al wat op voeten gaat, al wat daarboven zweeft, al wat op vleugels vliegt, ook alle landen, Syrië, Nubië, 't land van Egypte.

bron 2

Gaius Plinius Secundus (ca. 23-79) is bestuurder geweest van de Romeinse provincie Gallia Belgica, die bestond uit het tegenwoordige Nederland en Duitsland tot aan de Rijn, België en Noord-Frankrijk. Over de Chauken, de Germaanse stammen die net buiten het Romeinse Rijk langs de Noordzeekust wonen, schrijft Plinius

We hebben besproken dat er in ieder geval in het Oosten verschillende volkeren langs de kust wonen, die het zonder bomen en struiken moeten stellen. Maar ook in het Noorden hebben we zulken volken gezien, te weten de Chauken. Twee keer per etmaal komt de oceaan daar met geweldige watermassa's over een onmetelijke afstand opzetten (eb en vloed) en bedekt er de natuur waarvan het onduidelijk is of die bij het vasteland hoort of deel uitmaakt van de zee. Daar bewoont dat arme volk hoge terpen, die ze eigenhandig hebben opgeworpen tot de hoogste waterstand die ze hebben meegemaakt. Met hun hutten, die ze erop hebben gebouwd, lijken ze wel zeelieden en ze jagen rondom hun hutten op vissen die met de zee meevluchten. Ze kunnen geen vee houden en zich zo als de naburige volken met melk voeden (...) Van riet en moerasbies vlechten ze touw om visnetten van te knopen. Met de hand verzamelen ze slijk dat ze, meer door de wind dan door de zon, laten drogen tot turf en daarmee verwarmen ze hun voedsel en hun door de noordenwind verkleumde lichamen. Ze drinken uitsluitend regenwater (...) En deze volkeren spreken van slavernij als ze vandaag de dag door het Romeinse volk overwonnen worden! Zo gaat het inderdaad: het lot laat veel mensen in leven om ze te straffen.

bron 3

Foto van een votiefsteen (een steen die uit dankbaarheid aan een god of godin is geschonken) uit de periode 170-270, gevonden bij Colijnsplaat in Zeeland

Op de steen staat

Deae Nehalenniae Vegisonius Martinus, cives Secuanus, nauta, V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito).

Vertaling

Aan de godin Nehalennia heeft Vegisonius, burger uit het land van de Secuani (een gebied in Frankrijk), schipper, zijn belofte ingelost, gaarne en met reden.

Toelichting

De godin Nehalennia werd al voor de komst van de Romeinen in Zeeland vereerd.

Bij overblijfselen van tempels voor Nehalennia bij Domburg en Colijnsplaat zijn ongeveer 240 votiefstenen van handelaren en zeevarenden uit verschillende delen van het rijk gevonden. Ze dateren uit de periode omstreeks 170-270.

De middeleeuwen

bron 4

Gedeelte uit het Verdrag van Omar, vermoedelijk uit de zevende eeuw. In deze tijd sloten de islamitische veroveraars overeenkomsten met de niet-islamitische bevolking. Er bestaan verschillende versies, die worden toegeschreven aan kalief Omar. Een aantal regels hieruit

Wij christenen:

Wij zullen niet bouwen, in onze steden noch in de buurt daarvan, nieuwe mannenkloosters, kerken, vrouwenkloosters, of kluisenaarshutten; noch zullen wij ze repareren, bij dag of bij nacht, mocht een van hen instorten of gelegen zijn in een moslimwijk. (...)

Wij zullen onze godsdienst niet openlijk beoefenen noch iemand ertoe bekeren. Wij zullen niemand van onze familie verhinderen tot de islam over te gaan als zij dat wensen.

Wij zullen de moslims respect tonen, en wij zullen van onze zitplaats opstaan als zij wensen te zitten.

Wij zullen niet proberen op de moslims te lijken door het imiteren van een van hun kledingstukken, hoofdsieraden, tulband, schoeisel, of de scheiding van hun haar.

Wij zullen niet spreken wanneer zij spreken, noch zullen wij hun eervolle namen dragen.

Wij zullen onze kruisen en boeken niet tonen op de straten of markten van de moslims.

Wij zullen geen verlichting voeren op enige straat van de moslims of op hun markten.

bron 5

Karel de Kale, kleinzoon van Karel de Grote, geeft in 864 het Edict (verordening) van Pîtres uit over onder andere het slaan van munten. Hij brengt daarin het aantal plaatsen waar munten mogen worden geslagen terug van negen naar drie. Zijn eigen paleis is één van die drie. Verder bepaalt het edict

En op de nieuwe munten moet op de ene kant onze naam staan in een cirkel met het monogram van onze naam in het midden, en op de andere kant de naam van onze staat en een kruis in het midden. (...)

Om te zorgen dat de bepalingen kunnen worden gecontroleerd, dat goede munten niet kunnen worden geweigerd en dat valse munten niet kunnen worden gemaakt, wensen we dat elke controleur ervoor zorgt dat de markten van zijn district worden vastgelegd. Dat hij ons vertelt welke markten er waren in de tijd van onze grootvader, en welke nieuwe ontstonden in de tijd van onze vader. (...) En welke markten begonnen in onze eigen tijd, welke van deze markten op hun oude locatie bleven. En als ze zijn verplaatst, onder wiens autoriteit de locatie is veranderd.

Vroegmoderne tijd

bron 6

Willem van Treslong is in 1572 als kapitein van de Watergeuzen (opstandelingen tegen de koning van Spanje) betrokken bij de strijd in Holland en Zeeland. Hij stuurt een brief aan het bestuur van de Zeeuwse havenstad Brouwershaven

Vereerde, wijze heren en bestuurders van de stad Brouwershaven. Wij delen u mee dat wij morgenvroeg met onze schepen bij u willen komen en maken u bekend dat wij er niet op uit zijn bestuurders of burgers ook maar de geringste schade te berokkenen. Wij willen de afgoderij vernietigen die ons noodzaakte onze bezittingen te verlaten. Wij zoeken papen (een scheldwoord voor katholieke geestelijken), monniken en andere roomse misdadigers. Wij beloven dat wij mensen die de stad willen verlaten geen haar zullen krenken, maar hen veeleer geleide geven of willen helpen. Mocht U echter tegenstand bieden dan zullen wij u gevangen nemen en alles wat zich binnen ons bereik bevindt in brand steken.

bron 7

Een tabel

Schatting van de in- en uitvoer van de Republiek (in miljoenen guldens)

	ca. 1650	ca. 1720	ca. 1770
Uitvoer naar			
Europa	115	83	92
buiten Europa	5	7	8
totaal	120	90	100
Invoer uit			
Europa	125	84	105
buiten Europa	15	24	38
totaal	140	108	143
Handelsbalans	-20	-18	-43

bron 8

James Cook (1728-1779) is een Britse ontdekkingsreiziger. Over een van zijn reizen schrijft hij in 1777

Ik had de opdracht om na Kaap de Goede Hoop zuidwaarts te zeilen en te proberen te stoten op Kaap Besnijdenis, die volgens de heer Bouvet (een Franse ontdekkingsreiziger) moest liggen op 54 graden zuiderbreedte en ongeveer 11 graden oosterlengte van Greenwich. Als ik die kaap vond, moest ik onderzoeken of hij tot het vasteland behoorde of een deel van een eiland was. In het eerste geval moest ik een zo groot mogelijk gebied nauwkeurig onderzoeken, en er aantekeningen en waarnemingen van alle slag over maken die nuttig konden zijn voor scheepvaart of handel, of strekken tot bevordering van de natuurkennis. Ik moest op deze manier verder gaan en ontdekkingen doen, afhankelijk van de omstandigheden in westelijke richting of naar het oosten. Daarbij moest ik (...) mijn ontdekkingen voortzetten tot zo dicht mogelijk bij de Zuidpool.

bron 9

Marie-Antoinette was een dochter van de keizer van Oostenrijk. Zij trouwt in 1770 met de Franse kroonprins, de latere Lodewijk XVI. In 1793, vier jaar na het begin van Franse revolutie, worden Marie-Antoinette en haar man onthoofd. In een brief uit 1773 aan haar moeder, de keizerin van Oostenrijk, schrijft Marie-Antoinette

Versailles, 14 juni 1773

Mijn liefste moeder,

Op dinsdag had ik een feest dat ik nooit zal vergeten. We maakten onze entree in Parijs. We ontvingen alle eer die we ons maar konden voorstellen, maar dat was -hoewel het heel goed was- niet wat mij het meest ontroerde. Wat echt aandoenlijk was, was de tederheid en de oprechtheid van de arme mensen, die, ondanks de belastingen die te zwaar op hen drukken, opgetogen waren ons te zien. Toen we gingen wandelen in de Tuilerieën was daar een zo grote menigte dat we drie kwartier stil stonden. De kroonprins en ik gaven herhaaldelijk het bevel aan de Garde om niemand te slaan, wat een goed effect had. Er heerste zo'n goede orde dat de hele dag, hoewel een enorme menigte ons overal volgde, niemand gewond raakte. Toen we terugkeerden van onze wandeling gingen we naar een open terras en bleven daar een half uur. Ik kan je de gevoelens van vreugde en affectie die iedereen aan ons toonde niet beschrijven, mijn lieve mamma. Voordat we ons terugtrokken, wierpen we de mensen kushanden toe, tot hun grote plezier. Wat een gelukkige omstandigheid is het voor personen van onze rang om de liefde van een hele natie zo goedkoop te verkrijgen. Maar er is niets kostbaarders; dat voelde ik duidelijk en ik zal het nooit vergeten.

Moderne tijd

bron 10

Foto van een uienschilster met helpende kinderen bij haar huis uit 1911

bron 11

Foto uit 1957 van een gezin dat bonen dopt voor een conservenfabriek in Leiden

bron 12

In Duitsland wordt op 1 april 1933, direct na de machtsovername door de nationaalsocialisten, een boycot van joodse winkels georganiseerd. De heer Lazarus uit Oldenburg vertelt hierover

Er stonden voor onze winkel op de weg twee SA-mannen met een groot bord waarop stond "Duitsers, koopt niet bij Joden!"

Maar het was koud, het was april en toen zei mijn moeder: "Mannen, willen jullie een kop thee hebben?" Zij zeiden "Ja". Toen hebben ze het bord neergezet en zijn met ons naar boven gegaan in de keuken, in uniform, en hebben een kop thee gedronken en zijn weer naar buiten gegaan.

"Duitsers, koopt niet bij Joden!", dat was nu eenmaal de mentaliteit.

Toelichting

SA: de knokploeg van de NSDAP, de Duitse nationaalsocialisten

bron 13

Gedicht uit 1938 van Annie M.G. Schmidt (1911-1995) over een volontair (een onbetaalde werkkraacht) in de openbare bibliotheek

Leeszaal

Ik ben een god in 't diepst van mijn gedachten,
maar in de bibliotheek (ben ik) een volontair
die hunk'rend op een baantje zit te wachten
en boeken uitleent ... met een zeker air (houding).

Ik lever geestlijk voedsel aan mevrouwen
die binnenkomen en alleen maar van
de allernieuwste liefdesboeken houwen,
"maar niet zo'n engerd als die Wasserman".

Ik loop met stapels boeken rond te sjouwen
en plak een etiket op Gorters Mei.
Och, als nu juffrouw Jansen eens ging trouwen,
dan kwam er eindelijk eens een plaatsje vrij.

Ik ben het niet alleen, die staat te wachten
en achter me staat nog een hele rij.
Ik ben een god in 't diepst van mijn gedachten,
maar niet zo heel veel in de maatschappij ...

Toelichting

"Ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten": beroemde beginregel van een gedicht van Willem Kloos uit 1882.

"Gorters Mei": het gedicht "Mei" van Herman Gorter uit 1889.

bron 14

Een fragment uit de roman "Wilde Zwanen" van de Chinese auteur Jung Chang over haar jeugd in het communistische China onder Mao (de Chinese leider)

Op een dag in 1965 kregen we opeens opdracht naar buiten te gaan en al het gras van de gazons te verwijderen. Mao had te kennen gegeven dat gras, bloemen en huisdieren bourgeois (burgerlijke) gewoonten waren en verwijderd dienden te worden. (...)

Ik was verschrikkelijk bedroefd al die prachtige planten te zien sneuvelen. Maar ik nam het Mao niet kwalijk. Integendeel, ik had me langzamerhand de gewoonte eigen gemaakt 'zelfkritiek' uit te oefenen en nam mezelf automatisch ieder instinct kwalijk dat tegen Mao's orders indruiste. Zulke gevoelens joegen me zelfs angst aan. Er was geen sprake van dat ik er met iemand over kon praten. Ik probeerde mezelf te hervormen en me de correcte denkwijze eigen te maken. Ik leefde in een staat van voortdurende zelfbeschuldiging.

Dergelijk zelfonderzoek en zelfkritiek waren aspecten van het China van Mao. Ze zouden tot een nieuwe en betere maatschappij leiden, zo werd ons verteld.

bron 15

Op 4 januari 1964 wordt op de televisie "Zo is het toevallig ook nog eens een keer" uitgezonden. De acteur Peter Lohr acteert daarin dat hij de televisie aanbidt zoals een gelovige tot God bidt. Er komt een storm van reacties. Uit een van de vele ingezonden brieven

Nederland, 8 januari 1964

Weledelgeboren Heren,

Twintig wijze mannen uit alle delen van ons dierbaar Nederland hebben na lang beraad besloten het recht in eigen hand te nemen. (...) Uw TV uitzending van 4 januari heeft de deur dicht gedaan en ons wakker geschud. Nu beweren uw medewerkers wel, dat men slechts het fervente televisie kijken van de gemiddelde Nederlander op de korrel wilde nemen, doch dan moet men niet het christelijke gebed, dat voor miljoenen heilig is, misvormen en in biddende houding door Peter Lohr laten oplezen. (...) Als u in de toekomst slechts éénmaal onze heiligheden parafraseert (nadoet) in uw politieke grofheden, dan zal onze raad tweemaal een lot trekken. Eénmaal zal het lot de man aanwijzen die de opdracht krijgt één uit uw midden door de kogel om het leven te brengen; het tweede lot zal aanwijzen wie van u dat zal zijn. (...)

De Raad van Twintig

bron 16

De schrijver Harry Mulisch schrijft in 1964 over de reacties op het televisieprogramma "Zo is het toevallig ook nog eens een keer"

Peter Lohr heeft op televisie gebeden tot Het Beeld. De tekst van Lohr had tot boodschap dat wij zelf moeten praten in plaats van naar de televisie te kijken. (...) De gekwetste dominees en pastoors weten nu in welk gezelschap zij zijn. In dat van bijbelvaste aangevers bij de politie, vrome anonieme brieven-schrijvers, godsdienstige telefonische chanteurs en op wc-papier beledigingen krabbelende kerkgangers. Proficiat! Gefeliciteerd! Uw werk is niet vergeefs geweest, men ziet zich genoodzaakt politiebescherming aan te vragen. U bent oude mensen. Uw gekwetstheid en uw haat zijn te oud voor ons. U bent te oud voor ons. Nog 25 jaar en u bent goddank uitgestorven.